

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.76/77

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/13>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

LEGAL REGULATION OF LIMITATION OF HUMAN RIGHTS IN EMERGENCY STATE

Варава І.П., доктор філософії,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національний авіаційний університет

Хубулов І.С., студент I курсу юридичного факультету
Національний авіаційний університет

У запропонованій статті розглядається регулювання обмежень прав людини в українському законодавстві за умов введення правового режиму надзвичайного стану. Відзначається, що основною метою встановлення норм, які обмежують конституційні права і свободи людини і громадянина, є забезпечення балансу між правами особистості та інтересами держави і суспільства в цілому, а також вирішення протиріч, що виникають між ними. Висвітлюються питання правового регулювання обмеження прав людини в умовах надзвичайного стану.

Так наголошується, що згідно демократичних норм, людина від природи має певні невідчужувані права, які закріплені у Конституції України та міжнародних договорах, гарантії на загальнообов'язковість яких надані Верховною Радою України. У той же час в умовах дії надзвичайного стану органи державної влади, органи місцевого самоврядування отримують відповідно до обставин додаткові повноваження, при цьому деякі права людини можуть бути обмеженими. У дослідженні розглянуто які саме обмеження прав людини є правомірними, та наявність в Україні механізму захисту прав людини під час правового режиму надзвичайного стану.

Також у статті розглядаються відмінності між міжнародними та українськими нормативно-правовими актами стосовно регулювання обмеження прав людини в умовах надзвичайного стану та наголошується, що ряд положень вітчизняного законодавства потребує конкретизації й подальшого наукового осмислення.

У якості висновку відзначається, що обмеження прав людини допускається лише в необхідному обсязі у ситуаціях, які потребують таких заходів. Зловживання умовами надзвичайної ситуації з метою приходу до влади або порушення прав, свобод та законних інтересів людини тягне за собою відповідну юридичну відповідальність. Тому необхідно підтримувати баланс між обґрунтованістю обмежень певних прав і свобод у випадках крайньої необхідності при забезпеченні законності та порядку, визнаючи та поважаючи основні права та свободи та таким чином запобігаючи їх порушенню.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, надзвичайний стан, права людини, механізм захисту прав людини, правове регулювання, обмеження, зловживання, ревізіція.

The proposed article examines the regulation of human rights restrictions in Ukrainian legislation under the conditions of the introduction of a legal state of emergency. It is noted that the main purpose of establishing norms that limit the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen is to ensure a balance between the rights of the individual and the interests of the state and society as a whole, as well as to resolve the contradictions that arise between them. Issues of legal regulation of the restriction of human rights in the state of emergency are highlighted.

Thus it is emphasized that according to democratic norms, a person by nature has certain inalienable rights, which are enshrined in the Constitution of Ukraine and international treaties, the guarantees of universal-obligatoriness of which are provided by the Verkhovna Rada of Ukraine. At the same time, under the conditions of a state of emergency, state authorities and local self-government bodies receive additional powers according to the circumstances, while some human rights may be limited. The study examines which restrictions on human rights are legitimate, and the existence of a mechanism for the protection of human rights in Ukraine during the legal state of emergency.

The article also examines the differences between international and Ukrainian normative legal acts regarding the regulation of the restriction of human rights in the state of emergency and emphasizes that a number of provisions of the domestic legislation require specification and further scientific understanding.

As a conclusion, it is noted that restriction of human rights is allowed only to the extent necessary in situations that require such measures. Abuse of the conditions of an emergency situation for the purpose of coming to power or violating the rights, freedoms and legitimate interests of a person entails the corresponding legal responsibility. Therefore, it is necessary to maintain a balance between the reasonableness of restrictions on certain rights and freedoms in cases of extreme necessity while ensuring law and order, recognizing and respecting fundamental rights and freedoms and thus preventing their violation.

Key words: emergency situation, state of emergency, human rights, human rights protection mechanism, legal regulation, restrictions, abuse, requisition.

Постановка проблеми. В основу концепції прав людини покладено дві ключові цінності: людська гідність та рівність. Права людини є найважливішими нормами, необхідними для гідного життя, і їхня універсальність впливає з того, що всі люди рівні, принаймні, у цьому аспекті. Головною метою, якій підпорядковані всі функціональні властивості, якості та характеристики правової держави, є забезпечення захисту прав і свобод людини, а також встановлення меж її свободи у суспільстві та запобігання порушенням цього простору свободи, визначеного законом. Засоби захисту прав та свобод людини з вико-

ристанням юридичних заходів є важливим показником рівня цивілізованості, гуманності та культури суспільства та держави загалом.

Правовий статус особистості в Україні насамперед пов'язаний із закріпленням у законі прав та обов'язків людини та громадянина у сучасному суспільстві. Основою цього статусу є права та свободи людини. Україна, заявивши про своє прагнення до ухвалення стандартів розвинених європейських країн, закріпила у своїй Конституції та законах основні права та свободи відповідно до міжнародних зобов'язань [12].

Через виконання гарантованих і охоронюваних законом прав і обов'язків, закріплених у Конституції України відбувається взаємодія особи і держави. Вони перебувають у правових відносинах, передбачено їх юридичну відповідальність одного перед одним за порушення прав, і в такий спосіб досягається розумний баланс між інтересами окремих осіб, суспільства та держави. Держава, орієнтуючись насамперед на соціально-типові характеристики особистості, створює систему взаємних прав і обов'язків, що визначають її правовий статус. Статус громадянина випливає із особливих правових зв'язків особи і держави, тобто інституту громадянства (ст. 4 Конституції України) [3].

Права і свободи можуть бути обмежені тільки в рамках цілей, встановлених Конституцією, з урахуванням інтерпретації положень міжнародних договорів, і лише тією мірою, яка необхідна для досягнення зазначених цілей, враховуючи відсутність можливості вирішення поточної проблеми іншими засобами. Однією з таких подій, що спричиняють обмеження реалізації цілого ряду прав особи є запровадження надзвичайного стану.

Правовий режим надзвичайного стану спрямований на гарантування безпеки громадян у разі стихійного лиха, катастроф і аварій, епідемій та епізоотій, а також на захист прав і свобод громадян, конституційного ладу за масових порушень правопорядку, які створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або за спроби узурпації державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства.

Зазначимо, що у сучасному світі жодне суспільство не застраховане від надзвичайних ситуацій – умов чи подій, які несуть за собою загрозу порушення нормальних умов життєдіяльності суспільства.

Аналіз наукових досліджень. Питання обмеження окремих прав людини у надзвичайних умовах досліджувалися багатьма українськими та зарубіжними вченими-юристами, серед яких Т. Андрусак, О. Андрієвська, О. Бандурка, Н. Безмертна, С. Головатий, Д. Гудима, М. Делмас-Марті, М. Дженіс, Ю. Ірха, М. Козюбра, А. Кучук, О. Лейст, В. Лемак, С. Максимов, Й. Мервілс, О. Осинська, Я. Приходько, П. Рабінович, М. Савчин, А. Самотуга, Б. Сидорець, В. Тацій, В. Тертишник, Ю. Фігель, В. Філатов, В. Хайде, С. Шевчук, М. Янгол та ін.

У наукових працях багатьох авторів дослідження ґрунтуються на теорії прав людини, що впливає з природного, невідчужуваного та невід'ємного характеру прав людини. Проте, незважаючи на наявність значної кількості праць, це поняття ще не повною мірою досліджено науковцями.

Мета. Висвітлення загальнотеоретичних аспектів забезпечення прав людини в умовах надзвичайного стану.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до пункту 24 частини першої статті 2 Кодексу цивільного захисту України, надзвичайна ситуація – обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності [3].

Безсумнівно, надзвичайна ситуація вимагає, аби держава була ефективною, своєчасно вживаючи належні заходи заради подолання та усунення обставин, які зумовили таку надзвичайну ситуацію. Традиційно, у цьому зв'язку розв'язується питання, чи дійсно такі заходи мають тією чи іншою мірою засвідчувати відступ від звичайних процедур організації та здійснення державної влади, включно із запровадженням певних обмежень прав людини [11].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 р. № 368 «Про затвердження

Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями» надзвичайні ситуації можуть бути класифіковані на основі масштабу завданих збитків, включаючи кількість постраждалих від цих обставин, та обсяг ресурсів, необхідних для відновлення порушеного стану.

Згідно такого поділу виділяють надзвичайні ситуації державного, регіонального, місцевого та об'єктового рівнів. Рішення щодо класифікації надзвичайних ситуацій приймають місцеві комісії з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій. У разі відсутності такого рішення, його приймає регіональна комісія з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій. Якщо ж рішення жодної з наведених вище комісій не ухвалене, його приймає ДСНС [4].

Щодо питання визначення «обмеження права» у правових документах, то зазначимо очевидність відсутності його єдиного тлумачення. Як правило, у нормативно-правових актах зустрічаються три підходи.

Перший підхід полягає у обмеженні обсягу прав. Тобто обмеження прав людини розглядається як зміна обсягу дії норми права у випадках, коли виникає потреба узгодження суперечливих інтересів суспільства, держави та особистості. За другим підходом, обмеження прав являє собою відхилення від правової рівності, результатом якого є звуження обсягу прав і свобод або розширення кола обов'язків [5] для певних осіб чи груп. Третій підхід до розуміння обмежень припускає, що усі права у повному обсязі залишаються у людини – носія прав, а припиняється тільки можливість їх реалізації. Такий вид обмеження може бути добровільним (коли людина відмовляється від здійснення права, наприклад, у справах приватного обвинувачення), або ж вимушеним – застосовується залежно від зовнішніх, здебільшого непередбачуваних, обставин [6].

Погоджуючись з І.Ю. Хилою, зазначимо, що обмеження прав та свобод людини слід вважати припустимим відповідно до вимог міжнародного та/або національного права, як втручання у права та свободи людини, яке відповідає законності, необхідності, доцільності та пропорційності. Метою обмеження прав та свобод людини є захист основних загальнозначущих цінностей у суспільстві, таких як життя, свобода, гідність, здоров'я та моральні цінності населення, а також забезпечення державної безпеки, громадського порядку та інших цінностей. Крім того, обмеження прав та свобод окремої особи за допомогою правових засобів може бути спрямоване на захист прав і свобод інших осіб, що впливає безпосередньо з основного принципу права – принципу поваги до прав людини [5].

Виходячи із зазначеного, у демократичному суспільстві системне обмеження прав людини на визначених законом підставах може відбуватися лише у випадку введення уповноваженими державою органами особливого правового режиму (надзвичайні режиму) – спеціального правового режиму життєдіяльності населення, здійснення господарської діяльності та функціонування органів влади на території, де виникла надзвичайна ситуація [6, с. 398].

Надзвичайний стан може тимчасово вводиться по всій державі чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій з метою усунення загрози та якнайшвидшої ліквідації її наслідків. В Україні, у випадку настання надзвичайної ситуації, режим надзвичайного стану встановлюється Указом Президента України, та має бути затверджений Верховною Радою України протягом двох діб із моменту звернення. Такий правовий режим може бути встановлений не більше, ніж на 30 діб; і не більш, ніж на 60 діб на окремих її територіях [7].

Варто зазначити, що питання надзвичайного стану і захисту прав людини під час дії цього особливого правового режиму в українському законодавстві відображено досить повно. Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16.03.2000р. поняття «надзвичайний стан» визначається як «особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загально-

державного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства» [7]. Такий правовий режим вводиться задля усунення загроз, ліквідації надзвичайних ситуацій, повернення правопорядку, а також відновлення нормального стану життєдіяльності суспільства в цілому.

Зважаючи на заявлений Україною пріоритет міжнародного права над національним та визнання вищої соціальної цінності людини [8, с. 508], дослідження встановлених міжнародними нормами підстав обмеження прав і свобод людини та громадянина становить суттєвий науковий та практичний інтерес. Значення міжнародних стандартів у встановленні підстав обмеження права і свободи людини і громадянина полягає у встановленні мінімальних вимог до національного законодавця у сфері обмеження правами людини.

Превалювання загальнодержавних норм міжнародного права над внутрішньодержавним правом було встановлено ще 10-ю статтею Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року [9]. Крім того, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства (стаття 9 Основного Закону). Зокрема, у відповідності до ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства [10].

Основним законом, що визначає права людини на міжнародному рівні є Міжнародний пакт «Про громадянські та політичні права» від 19.10.1973 (МПГП), який встановлює принципи реалізації надзвичайного стану, а також визначає мету, порядок та умови його запровадження, прав і свобод, які не можуть бути обмежені в умовах надзвичайного стану. Так право на життя, є найважливішим невідчужуваним правом людини. Ніхто не може бути позбавлений життя (стаття 6). Ніхто не може бути підданий катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поводженню чи покаранню (стаття 7). Нікого не можуть тримати в рабстві (стаття 8). Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність (стаття 9). Кожна людина незалежно від місця її перебування має право на визнання її правосуб'єктності (стаття 16). Ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя (стаття 17). Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії (стаття 18) [11]. У цьому пакті наголошується, що під час надзвичайного стану права людини можуть бути обмеженими, але у тому обсязі, який продиктований даним станом.

Законодавством України також регулюються питання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина під час дії надзвичайного стану, а також надання органам державної влади і органам місцевого самоврядування необхідних додаткових повноважень задля усунення виниклих загроз і відновлення нормального стану.

Як уже йшлося вище, права людини можуть бути обмежені лише у тому обсязі, наскільки це необхідно в умовах виниклої ситуації. Зловживання умовами надзвичайного стану з метою захоплення влади чи порушення прав, свобод і законних інтересів людини, несе за собою відповідальність згідно із законом. Конституція України (Стаття 64) та МПГП (Стаття 4) встановлюють, які права і свободи людини не можуть бути обмежені ні за яких обставин, незалежно від дії того чи іншого правового режиму. У статтях 16 і 17 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» зазначені заходи, які можуть бути застосовані щодо обмеження прав людини. Як приклад, можна навести обмеження вільного пересування. На територіях, де введено даний правовий режим, можуть встановлюватись особливі правила в'їзду/виїзду, а також обмежуватись рух транспорту. Також може бути здійснено огляд транспортних засобів. Таке обмеження є цілком

правомірним, адже у Конституції України і у МПГП таке обмеження не є забороненим в умовах надзвичайного стану, але не припускає зловживання наданою владою, враховуючи поведінку, що принижує людську гідність. Також під час дії даного правового режиму можуть обмежуватись деякі свободи – наприклад, заборона страйків, мітингів, протестів. Такі обмеження здійснюються з метою забезпечення та підтримання правопорядку: запобігання злочинів, охорони здоров'я населення, захисту прав і свобод інших осіб.

Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» визначає, що запровадження надзвичайного стану не дає право на застосування тортур, жорстокого чи принизливого поводження або покарання, а також не надає підстав для обмеження права на життя, свободу думки, совісті та релігії відповідно до розуміння цих прав та свобод, передбачених МПГП та законодавство України. Особам, які залишилися без житла через обставини, пов'язані з запровадженням надзвичайного стану, включаючи проведення робіт із запобігання або ліквідації таких обставин, надаються житлові приміщення в межах встановленого законодавством порядку. [12, с. 96]. Також, відповідно до закону, передбачено відшкодування заподіяних матеріальних збитків та надання іншої необхідної допомоги особам, що постраждали внаслідок надзвичайних ситуацій, в тому числі під час проведення аварійно-рятувальних робіт.

Однак всі ці положення мають потребу в конкретизації й подальшому науковому осмисленні, тим більше, що після прийняття Конституції науковцям так і не вдалося дійти єдиного трактування їх змісту. Не вироблено навіть загальної точки зору на те, які права і свободи можна віднести до так званих абсолютних, тобто тих, які не можуть бути обмежені ні за яких умов.

Так перелік прав і свобод, що не підлягають обмеженню при введенні воєнного або надзвичайного стану, передбачений ч. 2 ст. 64 Конституції України, є ширшим (18 проти 7) ніж той, що міститься в п.п. 1 і 2 ст. 4 МПГП.

Необхідно також зазначити, що спостерігається постійне розширення практики Європейського Суду з прав людини щодо обмеження реалізації прав і свобод, що наголошує на необхідності подальших наукових досліджень у цій галузі. У той же час аналіз вітчизняного законодавства показує, що певні свободи людини обмежуються законодавчими рамками і в результаті вважаються частиною прав людини.

Це дозволяє припустити, що законодавча позиція полягає в тому, що категорії «права людини» і «свободи людини» не розділяються, і тому вони розуміються і використовуються як аналогічні поняття, з відмінністю лише в тому, що термін «свободи людини» частіше використовується в контексті творчості, інтелектуального розвитку, самосвідомості та світогляду [13].

Проблемним питанням у надзвичайних ситуаціях залишається примусове вилучення та відчуження майна, яке може застосовуватись як до фізичних, так і юридичних осіб. Для його регулювання 17 травня 2012 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану». Під примусовим відчуженням майна слід розуміти позбавлення власника права власності і його передача у державну власність. Вилучення ж майна стосується насамперед державних підприємств і державних господарських об'єднань. У першому випадку примусове відчуження майна відбувається із попереднім або наступним повним відшкодуванням (останнє відбувається у разі неможливості здійснення першого), а вилучення майна компенсацією не супроводжується.

Заходи щодо позбавлення права власності чи володіння майном здійснюються за рішенням органу виконавчої влади, місцевого самоврядування, військового командувача, Ради міністрів Автономної Республіки Крим [14]. При здійсненні цих заходів обов'язково складається акт,

у якому має бути зазначена відповідна інформація, зокрема опис вилученого чи відчуженого майна. Опис має бути достатнім для того, аби вилучений/відчужений об'єкт було можливо ідентифікувати. Також до акту має вноситись інформація про суму випланих коштів (якщо було вчинено попереднє відшкодування), при примусовому відчуженні майна має бути здійснена його оцінка. У Цивільному кодексі України [5] примусове відчуження майна з повним відшкодуванням його вартості має назву реквізиція. Крім грошової компенсації попередній власник відчуженої речі може вимагати надання йому іншого майна, якщо це є можливим. Бувають випадки, коли об'єкт відчуження повертається до особи, у такому разі її право власності на річ поновлюється, а вона, у свою чергу, зобов'язана сплатити суму, що була їй відшкодована (зазвичай, у меншому обсязі, враховуючи плату за використання речі).

Регулювання правового режиму надзвичайного стану на даному етапі не є лише теоретичним. У відносно недалекому минулому України існує реальний прецедент введення даного режиму на строк 30 діб. 23 лютого 2022 року Указом Президента України «Про введення надзвичайного стану в окремих регіонах України» [15] на території міста Києва та 22 областей було введено надзвичайний стан. Цим Указом встановлювались деякі з вищеперерахованих та інші обмеження, а також встановлювалась комендантська година, яка передбачала заборону перебування на вулицях і в громадських місцях у певний час доби без спеціальних перепусток.

Отже, як бачимо, в Конституції України, Міжнародних документах, законах України та інших нормативно-правових актах чітко визначений механізм регулювання прав людини в умовах різних правових режимів, зокрема надзвичайного стану. Загалом обмеження прав людини в умовах правового режиму надзвичайного стану можна розглядати в кількох аспектах. З точки зору моралі обмеження прав людини застосовуються як «засіб, що виправдовує цілі». Тобто заподіяння меншої шкоди може бути виправданим, якщо воно запобігає більшій. Таким чином, застосування обмежувальних заходів можуть бути здійснені у випадках, коли це не суперечить даному принципу. З правової точки зору ці обмеження мають застосовуватись як необхідність. Тобто людські права і свободи можуть бути пригнічені лише в тій мірі, наскільки це продиктовано умовами і загрозами виниклої надзвичайної ситуації.

Людина не може бути позбавлена певних основних прав і свобод, що зазначені у Статті 64 Конституції України і в Статті 4 Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. У той же час держава має право вживати заходів щодо обмеження деяких конституційних прав і свобод з метою забезпечення і підтримки правопорядку, відновлення нормального стану життєдіяльності суспільства тощо. Однак ці заходи не можуть бути застосовані зі зловживанням обмеженням прав. Будь-яка форма дискримінації, свавілля, геноциду, порушення честі і гідності людини є незаконним і тягне за собою відповідальність.

Висновки. Міжнародні стандарти встановлюють мінімальні гарантії прав громадян, які держави зобов'язані забезпечувати; однак органи державної влади можуть забезпечувати основні права у більшому обсязі. У деяких випадках, таких як введення надзвичайного стану, можливе суттєве обмеження прав людини.

Надзвичайний стан є тимчасовим заходом, який може бути запроваджений для нормалізації обстановки в країні або на певній території, відновлення законності та встановлення громадського порядку, а також для запобігання загрози безпеці громадян та забезпечення їм необхідної допомоги.

Правомірне обмеження у разі виникнення надзвичайних ситуацій встановлюють лише уповноважені суб'єкти відповідно до певної процедури, передбаченої нормативно-правовими актами. Обмеження є певними юридичними та фактичними наслідками, що призводять до погіршення умов реалізації правових інтересів фізичних та/або юридичних осіб, чий права та свободи підлягають обмеженням, при цьому задовольняючи певні законні інтереси суб'єкта правозастосовчої влади або третьої особи, зацікавленої у встановленні таких обмежень. Крім того, обмеження завжди призводять до зменшення обсягу дозволеної нормами права поведінки чи дій суб'єктів. В умовах надзвичайних ситуацій запровадження обмежень супроводжується встановленням законних меж їхньої дії, включаючи просторові або часові рамки.

Тому важливо зберігати тонкий баланс між легітимністю обмежень окремих прав і свобод у разі крайньої необхідності для забезпечення законності та порядку, визнанням та повагою основних прав і свобод, а отже, запобіганням їх порушенню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корж І.Ф. Права людини та корупція, як прояв їх порушення. Інформація і право. № 4(47)/2023. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4\(47\).291536](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4(47).291536)
2. Конституція України, Документ 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Кодекс цивільного захисту України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2013, № 34-35, ст.458. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями» від 24 березня 2004 р. № 368 URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-%D0%BF#Text>
5. Цивільний кодекс України, від 16.01.2003 № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
6. Кузьменко О.В., Пастух І.Д., Користін О.Є. Адміністративне право зарубіжних країн : курс лекцій. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 525 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/administrativne-pravo-zarubizhnikh-krayin-kurs-lekciy.pdf>
7. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16.03.2000 № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>
8. Стрекалов А.Є. Міжнародно-правові стандарти щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина. Актуальні проблеми права: теорія і практика Східноукраїн. нац. ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ. 2012. № 25. С. 507–513. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2012_25_65
9. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*, 1990, N 31, ст.429. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
10. Закон України «Про міжнародні договори». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 50, ст.540. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ратифікований 19.10.1973 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
12. Вороніна Н.В. Щодо питання забезпечення прав людини в умовах надзвичайного стану. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 95–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2015_18_23
13. Гриньо Д. Д. Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023/2. С. 45–48. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/853/793/>
14. Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17.05.2012 № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>
15. Закон України «Про введення надзвичайного стану в окремих регіонах України» від 23.02.2022 № 63/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/2022#Text>